

Jan Gurba, Anna Zakościelna

Jurij M. Zacharuk [1914-1997]

Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, 315-317

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN GURBA, ANNA ZAKOŚCIELNA

JURIJ M. ZACHARUK [1914 -1997]

12 kwietnia 1997 r. zmarł w Moskwie po ciężkiej chorobie doktor nauk historycznych Jurij M. Zacharuk, znany ukraiński archeolog, specjalista z zakresu eneolitu Ukrainy oraz teorii i metodologii archeologii i badań archeologicznych (por. V. O. Kruc, K. P. Bunjatjan 1998; H. Mezenceva 1997, s. 40).

Urodził się 12 kwietnia 1914 r. w Winnipeg w Kanadzie, wówczas jednym z większych centrów ukraińskiej emigracji zarobkowej, dokąd jego rodzice wyjechali w poszukiwaniu pracy. Na Ukrainę - do guberni odeskiej - powrócili w 1923 r., w czasie względnej stabilizacji politycznej po zawarciu traktatu pokojowego z Polską i utworzeniu ZSRR. W latach 1933-1938 studiował na Wydziale Historycznym Państwowego Uniwersytetu Odeskiego. Uczestniczył w badaniach ekspedycji Sabatinowskiej Odeskiego Muzeum Archeologicznego. Bezpośrednio po studiach został skierowany do pracy jako nauczyciel historii w szkole średniej we wsi Irberskoje (u podnóża Sajanu Wschodniego) w Kraju Krasnojarskim. W końcu 1939 r. powrócił na Ukrainę i podjął pracę w Żytomierskim Muzeum Krajoznawczym, uczestnicząc w 1940 r. w wykopaliskach ekspedycji Horodskiej. W tymże roku rozpoczął studia aspiranckie w Instytucie Archeologii AN USRR w Kijowie, przerwane służbą w Armii Czerwonej od dnia wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej do demobilizacji w 1946 r. Po ukończeniu aspirantury w 1948 r. podjął pracę w Instytucie. Rok później przeniósł się do Instytutu Nauk Społecznych AN USRR we Lwowie. Po przeprowadzonej w 1953 r. obronie pracy kandydackiej „*Sofijewskij tилоpalnyj mohylnik (nowyj istočnik k izučeniju epochi medibronzy v srednem Podneprov'e)*”, Lwow 1952 [3634]¹ awansował na zastępcę dyrektora Instytutu do spraw naukowych. W 1960 r. powrócił do Kijowa na takie samo stanowisko w Instytucie Archeologii, gdzie w 1968 r. przez kilka miesięcy był dyrektorem. W 1971 r. został powołany na stanowisko wicedyrektora Instytutu Archeologii AN ZSRR w Moskwie, które pełnił do 1985 r. W 1981 r. na podstawie pracy „*Metodologiczkie problemy archeologicznej nauki*” (1981) uzyskał stopień doktora nauk historycznych.

Pierwsza publikacja z 1949 r., poświęcona cmentarzysku koczowników z XIII-XIV w. w Nierubajńskim

[11948] nawet nie sugerowała jego późniejszych zainteresowań.

Działalność J. Zacharuka podzielić można na dwa, ważne w jego życiu naukowym, okresy. Pierwszy - żywionej pracy terenowej i publikacji wyników badań, drugi - w którym podjął szerokie studia nad archeologią teoretyczną, przerywane przygotowaniem publikacji monografii wybranych kultur eneolitu „prawobrzeżnej” Ukrainy [783, 804] (Ju. N. Zacharuk, D. J. Telegin 1985).

W okresie studiów aspiranckich i pierwszej pracy w kijowskim Instytucie prowadził wykopaliska w ramach ekspedycji „Wielki Kijów” oraz wołyńsko-podolskiej. Dał się wtedy poznać jako świetny badacz terenowy. Zajmował się kulturą dorzecza środkowego Dniepru [3625] ale największym jego osiągnięciem były wyniki prac na stanowiskach kultury trypolskiej, zwłaszcza na cmentarzysku ciałopalnym w Sofijówce [3621, 3635]. Badania te ukończył w 1960 r. Nie zważając na skromne publikacje Sofijówka i wydzielona przez J. Zacharuka grupa sofijewska [3632-3633], weszły na stałe do światowej literatury. Pełne opracowanie materiałów cmentarzyska ukazało się, dzięki inicjatywie prof. Aleksandra Koško w 1995 r. (A. Koško 1995; M. I. Videjko 1995, s. 86-128).

Na podstawie badań terenowych określił zasięgi poszczególnych grup kultury późnotrypolskiej nad środkowym Dnieprem [3627], badał stanowiska grupy łukaszewskiej, a na Wołyniu horodskiej [3628].

W okresie pracy we Lwowie kierował ekspedycjami wołyńską i naddniestrzańską, prowadząc przede wszystkim badania na stanowiskach eneolitycznych. Do najważniejszych należy zaliczyć prace w latach 1951-1952, 1956-1960 w Zimnem na wielkiej osadzie grupy południowoschodniej kultury pucharów lejkowatych [3630-3631]. Badania te kontynuował M. A. Peleszczyszyn w latach 1961-1964 oraz A. Bronicki i H. Ochrimenko w 1997 r. (A. Bronicki 1998; A. Bronicki, H. Ochrimenko, A. Zakościelna 1998; A. Zakościelna 1998). Uzyskane w Zimnem materiały pozwoliły J. Zacharukowi nie tylko na wydzielenie kultury „późnowstęgowej ceramiki malowanej” (Zimne-Złota), młodszej od wyróżnionej przez niego grupy Hoszcza-Werbkowie (Ju. M. Zacharuk 1971f), ale również na przesłedzenie wzajemnej chronologii i związków międzykulturowych w eneolicie Wołynia zachodniego [3619, 3622]. Podkreślić należy, że ustalone przez niego datowanie względne grupy Hoszcza-Werbkowie, mimo wielokrotnych prób rewizji,

¹ Ze względu na ogólnie dostępną Bibliografię ukraińskiej archeologii za lata 1918-1980, J. Szowkoplasy i N. Dmitrenko (1989), opis uwzględnionych w niej publikacji zastąpiono numerem odpowiedniej pozycji wykazu [podanym tutaj w nawiasie].

w dalszym ciągu wydaje się jak najbardziej zasadne (A. Zakościelna, J. Gurba 1997, s. 202).

Nadal zajmował się zagadnieniami kultury trypolskiej. Na Podniestrzu badał stanowiska wydzielonej przez siebie grupy kasperowskiej i koszyłowieckiej (Ju. M. Zacharuk 1971a,b). Poza eneolitem zajmował się kulturą ceramiki wstęgowej rytej [3102] (Ju. N. Zacharuk 1971c; Ju. N. Zacharuk, D. Ju. Telegin 1985). Badał i publikował stanowiska kultury ceramiki sznurowej [3629] i kultury strzyżowskiej [3624, 3626], łużyckiej i pomorskiej [3623, 5012]. Wraz z O. O. Raticzem prowadził pierwsze badania na osadzie z VI - VII w. w Rypniewie [8933a, 10173], materiały z tego samego okresu uzyskał na grodzisku w Zimnem (V. V. Aulich 1961).

W początkach lat sześćdziesiątych J. Zacharuk został zmuszony do rezygnacji z udziału w badaniach terenowych ze względów rodzinnych - konieczność opieki nad obłożnie chorą małżonką. Od tego czasu poświęcił się całkowicie zagadnieniom teorii i metodologii archeologii, na długo wyprzedzając zorganizowanie wyspecjalizowanych zespołów tak w kijowskim, jak i moskiewskim Instytucie Archeologii. Już jego pierwszy artykuł „*Problemy archeolohičnoï kultury*” z 1974 r. [903] wszedł na stale do radzieckiej literatury metodologicznej. W 1972 r. razem z innymi metodologami archeologii radzieckiej (V. F. Gening, I. S. Kameneckij, L. S. Klejn, V. M. Masson, G. O. Fedorov-Davidov [960]) przedstawił referat o stanie i zadaniach badań teoretycznych w ZSRR. Referat ten, przewidziany do druku w 148 zeszytce „*Kratkich Soobščenij IA SSSR*”, poza wydanym w Taszkencie streszczeniem (V. I. Guljaev, Ju. N. Zacharuk, P. Ju. Černosvitov 1990), nie ukazał się. Mimo, że formalnie Oddziały teorii i metodologii powołano w kijowskim Instytucie w 1979 r., a w moskiewskim dopiero w 1985 r., J. Zacharuk tworczy rozwijał te zagadnienia [894-902, 904] (por. Ju. N. Zacharuk 1981; 1989a-c; 1990; 1998) i uczestniczył w dyskusji na temat definicji kultury archeologicznej (Ju. N. Zacharuk 1979). Na marginesie jego dokonań należy stwierdzić, że dyskusja nad teoretycznymi podstawami „nowej archeologii” sprawiła, że przemiany metodologiczne w archeologii w ostatnich latach istnienia Związku Radzieckiego, jak najbardziej zasługujące ze względu na swą specyfikę na poznanie i dyskusję, przebiegały poza zainteresowaniami polskich archeologów.

Ponadto J. Zacharuk zajmował się historią ukraińskiej archeologii publikując szereg biogramów i sprawozdań [231, 637, 653, 1239-1240, 1404]. Doprowadzona do 1980 r. bibliografia archeologii ukraińskiej (I. G. Šovkopljas, N. G. Dmitrenko 1989) odnotowuje 53 publikacje J. Zacharuka, prace i artykuły o treści archeologicznej kończąc na 1971 r., o treści teoretycznej na 1978 r. W latach 1975-1980 ogłosił on kilka niewzględzonych w bibliografii pozycji (m.in. Ju. N. Zacharuk 1975; 1976; 1978; 1979). Prawdopodobnie nie umieszczono w niej części publikacji ogłoszonych w czasie pracy w Moskwie, choć trudno wyobrazić sobie, że z chwilą wyjazdu z Kijowa przestał być archeologiem ukraińskim i „zaczął” być federacyjnym ...

Jego badania nad kulturą późnotrypolską zapewniły mu miejsce wśród najwybitniejszych jej badaczy (por. m.in. S. M. Bibikov 1968, s. 19; I. I. Artemenko 1984, s. 34; S. S. Berezanśka 1987, s. 34; P. P. Tołočko 1994, s. 10).

Był współautorem kilku opracowań zbiorowych: *Archeolohii Ukraïnskoï RSR (t. 1, Pervisna Archeolohija)*, Kyïv 1971; *Istorii Ukraïnskoï RSR (t. 1, kn. 1: Pervisnoobščynnyj lad i zarodžennja klasovoho suspilstva. Kyïvska Ruś)*, Kyïv 1977; *Archeologii Ukraïnskoï SSR (t. 1: Pervobytnaja Archeologija)*, Kiev 1985.

Prace J. Zacharuka weszły na trwałe nie tylko do dorobku archeologii ukraińskiej (por. B. A. Rybakov 1982; I. I. Artemenko 1985; A. P. Černyš 1990), ale i europejskiej. Szczególnie dużo dokonał dla poznania eneolitu zachodnich obwodów Ukrainy, dlatego wyniki wszystkich prowadzonych przez niego prac terenowych i publikacje stale znajdowały się w sferze zainteresowań archeologów polskich, wykorzystywane zarówno w pracach szczegółowych (por. J. Głosik 1958; J. Gurba 1958; 1965a; 1965b; A. Kośko 1981; S. Jastrzębski 1983; J. Kruk, S. Milisauskas 1985; W. Gumiński 1989; A. Zakościelna 1996), jak i syntetycznych (por. T. Sulimirski 1957-1959; W. Hensel 1978; 1979; J. Kmiecński 1989). On sam poczynając od podjęcia pracy we Lwowie, wprowadził do literatury ukraińskiej i rosyjskiej wyniki badań archeologów polskich, z którymi podjął żywą współpracę z chwilą przyjazdu do Polski w 1957 r., kiedy odwiedził prawie wszystkie większe ośrodki naukowe. Nawiązane wówczas znajomości w wielu wypadkach przekształciły się w prawdziwą przyjaźń.

Zmarł 14 kwietnia 1987 r., kilka miesięcy po śmierci żony, którą opiekował się całe życie.

LITERATURA

- Artemenko I. I.
1984 [red.] *50 let Instytutu Archeologii AN USSR*, Kiev.
- Aulich V. V.
1961 *Materiały z verchnoho horyzonta horodyšča bilja s. Zymne, Wołyńskoï obłasti*, Mat. i dosl. z arch. Prik. i Voł., t. 3, s. 128-139.

- Berezanśka S. S.
1987 *Dejaki pidsumky vyvčennja epochy eneolitu - bronzy na terytorii Ukraïny, „Archeolohija”*, No 57, s. 23-34.
- Bibikov S. M.
1968 *Do 50-riččja archeolohičnoï nauki na Ukraïni, „Archeolohija”*, t. 21, s. 3-35.

- Bronicki A.
1998 Zimne, rejon Włodzimierz Wołyński - wyżyna osada neolityczna w świetle najnowszych wykopalisk. Wyniki wstępnej analizy źródeł pozakrzemiennych, [w:] *Mynułe i sučasne*, s. 87-93.
- Bronicki A., Ochrimenko H., Zakościelna A.
1998 Badania weryfikacyjno-sondażowe wyżynnej osady neolitycznej na stan „Grodzisko” w Zimnem, rej. Włodzimierz Wołyński (Ukraina), w tym tomie.
- Černyš A. P.
1990 [red.] *Archeologija Prykarpat'ja, Voľnyi i Zakarpat'ja (eneolit, bronz a i ranne železo)*, Kiev.
- Gajewski L., Gurba J.
1965 Uwagi o chronologii eneolitu na Wyżynie Lubelskiej, „Przegląd Lubelski”, t. 1, s. 28-40.
- Głosik J.
1958 Nowe stanowiska kultury ceramiki sznurowej na Wołyniu, ZOW, R. 24, s. 223-224.
1968 Kultura strzyżowska, „Materiały Starożytne”, t. 11, s. 7-114.
- Gulaev K. I., Zacharuk Ju. N., Černosvitov P. Ju.
1990 Rabota sektora teorii i metodiki v 1985-1987 gg., KSIA, vyp. 201, s. 88-93.
- Gumiński W.
1988 *Gródek Nadbużny. Osada kultury pucharów lejkowatych*, Wrocław.
- Gurba J. (J. G.)
1958 Osada kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Zimno na Wołyniu, ZOW R. 24, s. 223.
1965a Najnowsze badania nad neolitem w ZSRR, Spr. OPAN, styczeń-czerwiec, s. 3-6.
1965b [rec.] Materiały i doslidžennja z archeologii Prykarpat'ja i Voľnyi, 1-5, AAC, t. 7, s. 122-125.
- Hensel W.
1978 [red.] *Prahistoria ziem polskich*, t. 3, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław.
1979 [red.] *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, *Neolit*, Wrocław.
- Jastrzębski S.
1983 Uwagi o chronologii i periodyzacji kultury Cucuteni-Trypole, APol., t. 28, s. 99-136.
- Kmieciński J.
1989 [red.] *Pradzieje ziem polskich*, t. 1, cz. 1, Warszawa-Łódź.
- Koško A.
1995 [red.] Cemeteries of the Sofievka type: 2950-2750 BC, „Baltic-Pontic Studies”, vol. 3.
- Kruc V. O., Bunjatjan K. P.
1998 Pam'jati Jurija Mykołajewyča Zacharuka, „Archeołohija”, w druku.
- Kruk J., Milisauskas S.
1985 *Bronocice. Osiedle obronne ludności kultury lubelsko-wołyńskiej /2800-2700 lat p.n.e./*, Wrocław.
- Mezenceva H.
1996 [red.] Doslidnyky archeołohi Ukraïny. Encyklopedyčnyj słovnik-dovidnyk, Černihiv, s. 40-41.
- Rybakov B. A.
1982 [red.] *Archeologija SSSR*, [t. 4], *Eneolit*, Moskwa.
- Sulimirski T.
1959 *Polska przedhistoryczna*, cz. 2, Londyn 1957-1959.
- Šovkopljaj I. G., Dmitrenko N. G.
1990 *Archeologija Ukrainskoj SSR. Bibliografičeskij ukazatel 1918-1980*, Kiev.
- Tołočko P. P.
1994 [red.] *60 rokiv Instytutu archeołohii NAN Ukraïny*, Kyiv.
- Videjko M. Y.
1995 Archaeological characteristics of the Sofievka Type Cemeteries, „Baltic-Pontic Studies”, vol. 3, s. 15-134.
- Zacharuk Ju. N. (Zacharuk Ju. M.)
1971a Pam'jatky kasperivského typu, [w:] *Archeołohija Ukraïnskoï RSR*, Kyiv, s. 183-187.
1971b Pam'jatky košylovečského typu, tamże, s. 180-182.
1971c Pam'jatky kultury linijno-stričkovoi keramiki, tamże, s. 96-104.
1971d Pam'jatky kultury pizdnostričkovoi rospysnoi keramiki, tamże, s. 217-219.
1971e Pam'jatky sofiivského typu, tamże, s. 201-205.
1971f Pam'jatky typu Hošča-Verbkovyci, tamże, s. 214-216.
1979 Ob odnoj koncepcii archeołogičeskoj kultury, [w:] *Pervobytnaja archeologija. Poiski i nachodki*, Kiev, s. 256-259.
1981 *Metodologičeskie problemy archeołogičeskoj nauki*, Autoreferat dis. d-ra nauk, Moskwa.
1989a Archeołogija: kryteryj naučnosti, [w:] *Pervobytnaja archeologija*, K. 1989, s. 14-20.
1989b Archeołogija: nauka istoričeskaja ili istočnikovedčeskaja, Sov. Arch., N 3.
1989c Istoričeskoe poznanie i archeołogija, [w:] *Poznanie istoričeskogo processa v archeologii*, Moskwa.
1990 Spornoe i bespornoe v izučenii archeołogičeskich kultur, KSIA, vyp. 201, s. 3-9.
1998 Nauka - učenyj - naučnoe soobščestvo, „Rasijskaja Archeołogija”, nr 1, s. 197-201.
- Zacharuk Ju. N., Telegin D. Ja.
1985 Kultura linejno-lentočnoj keramiki, [w:] *Archeołogija Ukrainskoj SSR*, t. 1, s. 126-133.
- Zakościelna A.
1996 *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, Lublin.
1998 Materiały krzemienne z badań weryfikacyjno-sondażowych na stanowisku „Grodzisko” w Zimnem, rej. Włodzimierz Wołyński w 1997 r., [w:] *Mynułe i sučasne*, s. 101-107.
- Zakościelna A., Gurba J.
1997 Z problematyki kultury malickiej na Wyżynie Lubelsko-Wołyńskiej, APŚ, t. 2, s. 201-209.